

УДК 343.37

О. М. Халковський, здобувач
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ КОРУПЦІЇ

У статті розглянуто чинники виникнення і протидії корупції та визначено їх вплив на загальний рівень її поширення. Серед причин виникнення й поширення корупції виокремлено економічні, політико-інституційні та соціально-культурні чинники. Визначено, що найбільший вплив на виникнення корупції чинять економічний та соціально-культурний фактори.

В статье рассмотрены факторы возникновения и противодействия коррупции и определено их влияние на общий уровень ее распространения. Среди причин возникновения и распространения коррупции выделены экономические, политико-институциональные и социально-культурные факторы. Определено, что наибольшее влияние на возникновение коррупции оказывают экономический и социально-культурный факторы.

The article considers the factors of occurrence and counteractions of corruption and determines their impact on the overall level of corruption expansion. The article distinguishes economic, political, institutional and socio-cultural factors among the reasons of occurrence and expansion of corruption. It is also determined economic and socio-cultural factor influences on the occurrence of corruption the most.

Ключові слова. Детінізація, протидія корупції, антикорупційна стратегія, економічні, політико-інституційні та соціально-культурні чинники корупції.

Вступ. Необхідна передумова становлення та розвитку ефективної вітчизняної економіки – це розв’язання низки проблем, серед яких однією з найдеструктивніших є корупція, що дестабілізує процеси суспільного розвитку, призводить до розкрадання національного багатства, до підриву економічних зусиль у цілому. Так, навіть у розвинених демократичних країнах та у вільних постіндустріальних економіках наразі повного й абсолютного імунітету до корупції не існує. Відмінність між цими країнами полягає не в наявності чи відсутності в них корупції як такої, а в її масштабах, характері й динаміці корупційних проявів, впливі корупції на економічні, політичні, правові та інші соціальні процеси. Якщо в деяких країнах корупція як негативне соціально-політичне явище наявна, але контролюється, то в інших країнах, до яких належить і Україна, вона пронизує всі сфери суспільно-політичного життя держави та здійснює тотальний деструктивний вплив на всі без винятку процеси, необхідні для життєзабезпечення всієї системи.

Водночас запобігання виникненню та поширенню корупції сприятиме чітка систематизація факторів, спроможних загострити дане соціально-економічне явище, адже вживання запобіжних заходів завжди ефективніше, ніж формування та реалізація антикорупційних стратегій. На підтвердження цього слід пригадати слова 3-го президента США Томаса Джефферсона: “Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони оволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка до кошар, ніж сподіватися, що зможеш вирвати йому зуби і кігті після того, як він туди зайде...”.

© О. М. Халковський, 2012

Проблеми пошуку ефективних економічних механізмів детінізації та протидії корупції досліджували вітчизняні науковці: В. Засанський, М. Мельник, З. Варналій, І. Мазур, В. Мандибура, Г. Мішин, Є. Невмержицький, В. Юрчишин, М. Флейчук. У працях цих авторів аналізуються економічна природа корупції в умовах кризового стану економічної, соціальної та політичної сфери життя країни, виявляються напрями державного сприяння розвитку економічного механізму її протидії тощо. Разом з тим розробка заходів щодо усунення чи мінімізації негативного впливу корупції на забезпечення економічної стабільності вітчизняної економіки, необхідності формування чіткої системи державного регулювання протидії корупції в умовах активних змін зовнішнього та внутрішнього середовища залишається невирішеною та гостро актуальною. Особливої актуальності серед низки зазначених проблем набуває ідентифікація чинників виникнення та протидії корупції.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення *економічних, політико-інституційних, соціально-культурних* чинників виникнення та протидії корупції та визначення їх впливу на загальний рівень її поширення.

Результати дослідження. Досліджуючи різноманітні прояви корупції, можна дійти висновку, що більшість сучасних авторів виокремлюють економічні, інституційні, політичні, соціально-культурні, демографічні, релігійні, історичні чинники виникнення та поширення корупції [1, 2].

Роль *економічного чинника* виникнення корупції підкреслюють дослідження міжнародної організації Transparency International, висновки якої в різні роки показали, що країни з перехідною економікою займають усі нижні позиції рейтингів, тобто найбільш корумповані [3]. Негативний вплив корупції на економіку ще в 1960-ті рр. описав Г. Мюрдаль – основоположник економічних досліджень корупції. Узагальнюючи досвід модернізації країн “третього світу”, він ідентифікував корупцію як перешкоду економічному розвитку [4]. Дану позицію розділяють багато сучасних дослідників, відзначаючи, що: кошти, які акумулюються за допомогою хабарів, як правило, осідають у формі нерухомості, скарбів, фінансових заощаджень; підприємці змушені витратити час на діалог з прискіпливими чиновниками, навіть якщо вдається уникнути хабарів; підтримуються неефективні проекти, фінансуються роздуті кошториси, обираються неефективні підрядники; корупція стимулює створення надмірної кількості інструкцій, щоб потім за додаткову плату “допомагати” їх дотримуватися; відбувається відтік з державної служби кваліфікованих кадрів, які морально не сприймають системи хабарів; виникають перешкоди для реалізації макроекономічної політики держави, оскільки корумповані ланки системи управління, з одного боку, спотворюють передану уряду інформацію, а з іншого – підпорядковують реалізацію накреслених цілей власним інтересам; корупція деформує структуру державних витрат, оскільки корумповані політики й чиновники схильні направляти державні ресурси в такі сфери діяльності, де неможливий чіткий контроль і де існує вимагання хабарів; збільшуються витрати для підприємців; хабарі перетворюються на свого роду додаткове оподаткування; корупція і бюрократична тяганина під час оформлення ділових документів гальмують процес надходження інвестиції.

Досліджуючи проблему економічних чинників виникнення та поширення корупції, вітчизняний учений В. Засанський визначає три стадії корупційної економіки [5]:

– *перша* – змова представників “тіньової” економіки з керівниками злочинних співтовариств у вигляді виплати визначеного відсотка в грошовому виразі від протиправних і злочинних операцій за гарантію безпеки;

– *друга* – інтегрування кримінальних угруповань у структуру тіньової економіки й перетворення їх у необхідну функціональну ланку організованої економічної злочинності. У результаті загальнокримінальні структури стали інвесторами коштів у тіньовий бізнес, почали його охороняти, усувати конкурентів тощо;

– *третя* – перекачування величезних коштів з державного бюджету у структури з тіньовою економікою та відмивання грошей. На цій стадії відбуваються процеси зрощування посадових осіб органів влади, управління, силових структур з представниками кримінальної економіки.

Основною причиною, яка сприяє розвитку корупційної економіки, є, на наш погляд, криза чинної системи управління економікою, яка полягає в особливій уразливості її елементів, залежності від системи тіньової економіки, політики державних та місцевих органів управління, некомпетентність управлінського апарату деяких відомств. Отже, сутність корупційної економіки закладено в недосконале функціонування системи управління, яка організаційно і структурно її вдосконалює, сприяє здійсненню функціональної спеціалізації. Внаслідок цього відбувається процес взаємозалежності та взаємодії розвитку двох протилежних систем економіки – правової та корупційної, причому друга не тільки забезпечує збереження, відтворення внутрішньої тотожності, але й протидію, боротьбу з іншими системами управління соціального спрямування. Саме активна протидія іншим системам управління, а звідси й боротьба за владу (економічну, політичну, судову) в межах певного простору відбиває сутність сучасної організованої економічної злочинності, яка полягає в:

– постійному відтворенні управлінських функцій щодо активної протидії й ураження аж до зміни функцій, переродження інших систем управління соціального спрямування на основі розгалуженої системи корумпованих зв'язків у апараті влади, в правоохоронних органах, створенні потужних органів безпеки і охорони, що забезпечують зовнішню і внутрішню безпеку злочинного співтовариства;

– структурній відокремленості окремих функцій управління;

– ієрархічності побудови системи управління;

– здійсненні активних кримінально-контрольних функцій над основними ланками сучасної системи управління економікою, над її інфраструктурою, фінансовою системою, кредитно-банківською діяльністю;

– устанавленні тісних зв'язків з окремими представниками органів влади і управління, які б дозволяли впливати на відповідні сфери життя в суспільстві з метою розширення масштабів своєї злочинної діяльності й обмеження можливостей соціальної протидії їй.

Відтак до *економічних чинників*, які можуть сприяти корупції або, навпаки, її мінімізації, більшість дослідників зараховують: рівень ВВП на душу населення, рівень прямих інвестицій на душу населення та інші показники, пов'язані з економічним зростанням, параметри розподілу доходів, а також показники заробітної плати. Оцінюючи економічні фактори, що сприяють корупції, можна стверджувати, що багато з них сформувалися в перехідний період. До цих чинників належать: загальна бідність і зростання майнової диференціації, економічна криза, нестійкість економічної ситуації, дозвільний принцип, що охоплює практично всі сфери економічної активності.

Суттєвий вплив здійснюють внутрішні фінансові виклики та загрози, які охоплюють збільшення державного боргу (з 84,5 млрд грн у 2007 р. до 243,9 млрд грн у 2020 р., або 10,5 % та 21,6 % до ВВП); зростання рівня доларизації економіки (не лише щодо долара США, але й щодо інших вільноконвертованих валют) – з 40 % у 2007 р. до 55 % у 2020 р.; зростання корпоративного боргу й валютних дисбалансів, істотне переважання суми виданих кредитів над сумою депозитів (у 2007 р. – приблизно в 1,5 раза) [6, 2]; завищені ціни на нерухомість і поглиблення диспропорцій на ринку житла; зниження обсягів валютних резервів через обслуговування зовнішнього боргу; значний рівень інфляції (відповідно до досліджень, здійснених за сприяння Канадської агенції міжнародного розвитку, Україна перебуває на першому місці за цим показником серед 46 розвинених і перехідних економік [7, 11]; “передевальвація” гривні (відповідно до паритету купівельної спроможності) і її штучне утримання щодо долара США.

Зовнішні чинники й небезпеки в цій сфері включають: посилення світової фінансової кризи; висока вірогідність диверсифікації світового ринку нафти на користь євро та російського рубля (або китайського юаня); збільшення зовнішнього боргу у зв'язку з виконанням зобов'язань перед міжнародними фінансовими організаціями, вимоги яких іноді суперечать стратегічним інтересам України; непродуктивний “відтік” капіталу з України (за розрахунками експертів НБУ, у 2002–2006 рр. оцінювалося близько 22,4 млрд дол. США; за оцінками З. Варналія щорічні обсяги непродуктивного відпливу капіталів з України становлять 1,5–3 млрд дол. США, а протягом 1991–2006 рр. з економіки України виведено близько 50 млрд дол. США).

До внутрішніх *економічних передумов та загроз* належать торговельна сфера у структурі ВВП порівняно з галузями промисловості та АПК; зниження темпів зростання ВВП (за оптимістичним сценарієм – з 7,2 % у 2008 р. до 2,3 % – у 2020 р.); зростання дефіциту бюджету (з 2,3 % у 2008 р. до 3 % у 2020 р. – за оптимістичним сценарієм та до 6 % – за песимістичним) [6]; випереджальне зростання ВВП порівняно з валовим нагромадженням основного капіталу (незважаючи на те, що більшість країн ЦСС зазнали впливу однієї моделі економічного розвитку під час перехідного періоду, такі країни як Польща, Угорщина, Естонія, Чехія значно ефективніше використали прямі зарубіжні інвестиції, внаслідок чого, починаючи з 1994–1995 рр., у цих країнах зростання обсягів валових капіталовкладень було істотно вищим, ніж зростання обсягів реального ВВП (Україна у 2005 р. посідали 40-ву з 45 рейтингових позицій за показником нагромадження основного капіталу в розрахунку на одну особу поряд з Молдовою, Киргизстаном, Таджикистаном) [7]; зменшення капітальних активів (орієнтовно на 40 % порівняно з 1990 р.) суб'єктів усіх форм власності, а саме матеріальних цінностей (земельна власність, будівлі й устаткування), фінансових вкладень (власні цінні папери, інвестиції в інші підприємства, борги інших підприємств) і нематеріальних активів (патенти, ліцензії, товарні знаки, проекти); зростання рівня енергомісткості (тон у нафтовому еквіваленті в розрахунку на одиницю ВВП) – 42-га із 46 позицій, поряд з Казахстаном, Туркменистаном та Узбекистаном, за значно меншого забезпечення власними енергоносіями; надмірно інтенсивне вичерпання природних і набутих факторних переваг без урахування потреб майбутнього розвитку; зростання масштабів тінізації економіки (за різними оцінками у 2008 р. він становив від 40 до 60 % до ВВП); лавиноподібне зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки загалом (загроза так званої “пастки конкурентоспроможності”) [7].

Зовнішньоекономічні загрози та передумови охоплюють: посилення економічної інтеграції в межах СЕП під домінуванням Російської Федерації аж до втрати економічного та політичного суверенітету; подальше погіршення сальдо платіжного балансу та структури зовнішньої торгівлі; “скупування” вітчизняних стратегічних підприємств іноземними суб'єктами господарювання; посилення залежності від імпорту стратегічних товарів.

До внутрішніх *політико-інституційних загроз і передумов* зарахуємо: відсутність реальної науково-обгрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку; короткотерміновість політичних циклів; стійке збільшення кількості політичних партій та посилення протистояння між ними; невиконання декларацій щодо відмежування представників бізнесу від влади, а також проникнення у владу представників кримінального середовища; намагання владною елітою закріпити соціально неприйнятні результати несправедливого перерозподілу національного багатства під час приватизації державного майна, здійсненої в 90-х рр. XX ст., усупереч поглибленню структурних деформацій та диспропорцій унаслідок цього; прийняття суперечливих або асоціальних законодавчих актів та нормативно-розпорядчих документів; невідповідність інституційного забезпечення стратегічним пріоритетам реалізації концепції обмеженого соціально-економічного розвитку.

До зовнішніх передумов і загроз належать: невизначеність геополітичного вектора і неокресленість геоекономічної стратегії країни; загострення політичних та економічних

відносин з РФ (як наслідок, підвищення цін на енергоносії, обмеження доступу українських суб'єктів господарювання до російського ринку товарів, робіт, послуг, будівництво альтернативних транспортних мереж для експорту російських енергоносіїв в обхід території України; активізація сепаратистських настроїв у південному і східному регіонах країни; посилення “євроєгоїзму” (зважаючи на останні події в газовому конфлікті, а також пов'язані зі вступом України в НАТО, які мали місце в 2007–2008 рр., не варто сподіватися на підтримку ЄС у стратегічно важливих питаннях для України, якщо це суперечить інтересам РФ).

Разом з тим інституційними факторами корупції вважаються високий рівень закритості в роботі державних відомств, громіздка система звітності, відсутність прозорості в системі законотворчості, слабка кадрова політика держави, показники ефективності управління, параметри держрегулювання, податковий тягар та інші складові податкової політики.

Аналіз досліджень засвідчує, що не можна ігнорувати й позитивну функцію корупції як амортизатора інституційних зрушень. Одним з перших на це вказав на початку ХХ ст. М. Вебер. Відмовившись від раніше поширеної традиції моралізаторства, він показав місце корупції у процесі формування раціональної бюрократії як історично минулої форми управління. Тим самим було закладено основу функціонального підходу, що розглядає корупцію як механізм зняття напруги між новими та минулими нормами. Сучасні дослідники, прихильники інституційного підходу, часто схиляються до часткового виправдання корупції якщо не з моральної, то з функціональної думки як можливості перерозподілити ресурси старої еліти на користь нової, уникаючи прямого зіткнення між ними. Вони розглядають корупцію як раціональну альтернативу збройної боротьби за владу.

Окрім прямого впливу на економічні процеси, корупція здійснює негативний вплив на соціально-політичні процеси. *Соціально-культурними факторами* корупції є деморалізація суспільства, недостатня інформованість і організованість громадян, громадська пасивність у відношенні до свавілля “можновладців”. До показників, що визначають соціокультурні детермінанти корупції, слід зарахувати рівень демократії, рівень свободи преси, частка населення певного віросповідання тощо. Так, основні з них простежуються в такому:

- нечесна конкуренція фірм та невиправданий перерозподіл доходів громадян посилює соціальну несправедливість;
- корупція в системі збирання податків дозволяє багатьом ухилятися від них та перекидати податковий тягар на плечі інших громадян;
- управлінський персонал, схильний до корумпованої поведінки, психологічно не готовий поступатися особистими інтересами заради розвитку суспільства;
- корупція дискредитує правосуддя;
- корупція створює загрозу демократії, оскільки позбавляє населення моральних стимулів до участі у виборах;
- корупція легітимізує поворот до диктатури та відмову від ринкових реформ;
- корумповані режими ставлять під сумнів їх легітимність, не користуються прихильністю громадян, а тому політично нестійкі.

У багатьох країнах, де протягом тривалого часу зберігався високий рівень корумпованості, дійсно можна спостерігати певні *культурні традиції* [8], що припускають надання чиновникам подарунків або інші дії, котрі можуть бути сприйняті як прояв корупції. Тобто існують певні культурні традиції, які можна назвати “корупційними” традиціями. Проте для того щоб “корупційні” традиції були здатні призвести до виникнення корупції, вони мають не лише допускати наявність певних проявів корупції, але й вимагати від членів суспільства вступати в корупційні відносини з чиновниками. Ця вимога обумовлена тим, що у випадку, коли “корупційні” традиції дозволяють вступати з чиновником у корупційні відносини, але не потребують цього, “корупційні” традиції здатні сформувати в суспільстві

нейтральне ставлення до корупції, проте залишаючи за кожним окремих членом суспільства право самостійно вирішувати, чи варто йому укласти з чиновником корупційну угоду. Це означатиме, що у випадку, якщо переваги від корупційної угоди будуть меншими за витрати, пов'язані з її укладанням, потенційний клієнт відмовиться від укладання корупційної угоди, незважаючи на те, що "корупційні" традиції це дозволяють.

Якщо ж повернутися до "корупційних" традицій, то їх виникнення, на нашу думку, може бути пояснено тим, що під час формування цих традицій формальні правила відповідних країн були неефективними, внаслідок чого відбулося поширення відповідних неформальних практик як засіб адаптації до неефективних формальних правил та їх подальша інституціоналізація. Власне це й знайшло відображення у традиціях цих країн. Таким чином, "корупційні" традиції не є причиною виникнення корупції, а, як і сама корупція, є лише наслідком неефективності формальних правил. Іншим поясненням наявності позитивного зв'язку між "корупційними" традиціями та високим рівнем корумпованості може бути, на нашу думку, те, що "корупційні" традиції здатні сприяти більшому поширенню корупції в тих країнах, де вони існують, порівняно з країнами з тим же рівнем неефективності формальних правил, але за відсутності подібних традицій. Це обумовлено тим, що "корупційні" традиції мають зменшувати рівень трансакційних витрат корупційної угоди. Зрозуміло, що "домовитись" з чиновником буде набагато легше в тому випадку, коли хабар не засуджується суспільством і клієнту заздалегідь відомо, що чиновник не відмовиться від запропонованого хабара.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що "корупційні" традиції не можна вважати однією з причин виникнення корупції. Вони лише здатні виступати чинником, що зменшує "вартість" корупційних послуг. Єдиний мотивом, що спонукає клієнта до укладання корупційної угоди, – прагнення зменшити рівень власних трансакційних витрат бюрократичних процедур.

Література

1. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія і практика : монографія / Мазур І. І. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 239 с.
2. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації □ / Флейчук М. І. – Львів : Ахілл, 2008. – 660 с.
3. <http://www.transparency.org/>
4. Myrdal G. Asian drama: An Inquiry Into the Poverty of Nation New York: The 20th Century Fund, 1968.
5. Засанський В. В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект) : дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 / В. В. Засанський. – К., 2003. – 407 с.
6. Зовнішній борг України на кінець 2008 р. [Електронний ресурс]. – К. : Національний банк України. – 4 с. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Balance/debt/ExtDebt_report_2008.pdf.
7. Потенціал України та його реалізація. Спільний аналітичний звіт Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та Національного банку України. Canadian International Development Agency. SEPPAC (Проект: Спроможність до аналізу соціально-економічних результатів і потенціалу в Україні). – К. : МЕУ, МФУ. НБУ, 2008. – 109 с.
8. Рябова Т. В. Вплив культурних факторів на виникнення корупції / Рябова Т. В., Абрамов Ф. В. – Наукові праці ДОННУТ. Серія: економічна. – Випуск 31-3.